

บทที่ 5 แนวคิดอุดมการณ์ในความหมายทั่วไป

จากที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 แนวคิดอุดมการณ์ในสกุลความคิดมาร์กซ์มีความแตกต่างหลากหลายในคำนิยาม สถานะการเป็นโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และการต่อสู้ทางชนชั้น อัลตุสแซร์ในฐานะหนึ่งในนักคิดในสกุลความคิดมาร์กซ์ ได้รับมรดกทางความคิด ข้อถกเถียง และรับรู้ความแตกต่างในการใช้โน้ตทัศน์ซึ่งเป็นบริบทภายในของแนวคิดอุดมการณ์ ทั้งยังต้องเผชิญกับความฝักฝักทางบริบทภายนอกคือจากยุคสมัยของมาร์กซ์ และเองเกลส์ในกลางและปลายศตวรรษที่ 19 ที่การพัฒนาทุนนิยมได้รุดหน้าไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก มาถึงสมัยของเลนินที่เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมเป็นครั้งแรกในโลก ในต้นศตวรรษที่ 20 และผ่านช่วงเวลาของมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ตลอดจนการถดถอยของขบวนการสังคมนิยมในยุโรปตะวันตกในช่วงเวลาของกริมซี สู่ยุคสมัยที่อัลตุสแซร์มีชีวิตอยู่คือตั้งแต่ต้นจนถึงปลายศตวรรษที่ 20 (1918-1990) ที่ผ่านมหาสงครามโลกครั้งที่สอง การเกิดขึ้นของการปฏิวัติจีน และสงครามเย็นระหว่างโลกเสรีและโลกสังคมนิยม ความแตกต่างที่สำคัญที่สุดของอัลตุสแซร์เมื่อเปรียบเทียบกับนักคิดในสกุลท่านอื่น ๆ คืออัลตุสแซร์ประกอบอาชีพเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยหรือการเป็นนักคิดหรือนักทฤษฎีโดยอาชีพที่แตกต่างจากมาร์กซ์ เองเกลส์ เลนิน และกริมซีที่เป็นนักปฏิวัติ เจื่อนไขต่าง ๆ นี้เองที่ทำให้อัลตุสแซร์สามารถที่จะรวบรวมประเด็นความหลากหลายและพยายามหลอมรวมจนได้เป็นแนวคิดอุดมการณ์ของตนเป็นการเฉพาะ

ในบทนี้จะกล่าวถึง แนวคิดอุดมการณ์ในความหมายทั่วไป โดยกล่าวถึงการให้คำนิยาม โดยจะชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมายอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ โดยจะเริ่มจากความหมายของอุดมการณ์ในฐานะภาพแสดงที่เชื่อมโยงของมนุษย์ในสังคม และความหมายของอุดมการณ์ในการสร้างผู้กระทำในระยะเวลาถัดมา รวมถึงความสัมพันธ์กับแนวคิดอื่น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์กับวิทยาศาสตร์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์กับมาร์กซิสต์

อุดมการณ์ในฐานะภาพแสดงที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ในสังคม

งานเขียนของอัลตุสแซร์ที่กล่าวถึงมโนทัศน์เรื่องอุดมการณ์อย่างเป็นระบบเริ่มต้นใน *TFTP* ที่เขียนในปี 1965 อัลตุสแซร์ได้ให้ความหมายและหน้าที่ของอุดมการณ์ รวมถึงนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ วิทยาศาสตร์ และลัทธิมาร์กซ์ โดยความหมายอุดมการณ์ในบทความดังกล่าวปรากฏขึ้นในฐานะภาพแสดง (representation) ดังจะเห็นได้จาก

ภาพแสดงทางอุดมการณ์เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสังคม หรือโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ ภาพแสดงทางอุดมการณ์เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ กับสังคม กับระเบียบทางสังคม ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างกิจกรรมของมนุษย์ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่ภาพแสดงทางอุดมการณ์นี้ไม่ใช่ความรู้ที่เป็นจริงที่มีต่อโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ ภาพ

แสดงทางอุดมการณ์อาจจะมีบางส่วนที่เป็นความรู้ แต่ภาพแสดงทางอุดมการณ์จะเป็นส่วนหนึ่ง และขึ้นอยู่กับระบบทั้งหมดของภาพแสดง ระบบที่เวลานี้โดยหลักการแล้วขึ้นกับสถานการณ์และ บิดเบือน ระบบ[นี้]เต็มไปด้วยแนวคิดที่เป็นเท็จเกี่ยวกับโลกหรือสิ่งที่ต่าง ๆ ที่เราใคร่ครวญ ไตร่ตรอง¹⁰⁷

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์กับภาพแสดงโดยกล่าวถึงภาพแสดงทางอุดมการณ์ เพื่อทำความเข้าใจข้อความนี้ เราจะเริ่มจากการทำความเข้าใจความหมายของภาพแสดงก่อน ที่จะกล่าวถึง ภาพแสดงทางอุดมการณ์ต่อไป เมื่อเรากล่าวถึงภาพแสดงในสิ่งใด เรากำลังอ้างอิงถึงสิ่งที่ถูกแสดง (represented) และตัวภาพแสดง (representation) เช่น ภาพคนที่ถูกวาดขึ้นเป็นภาพแสดงของคนที่ถูกวาด หากไม่มีคนที่ถูกวาดย่อมไม่สามารถมีภาพวาดรูปคนได้ ขณะเดียวกัน ภาพวาดก็เป็นภาพแสดงที่ปรากฏใน ความคิดของผู้ที่รับชมภาพนั้นด้วย กล่าวคือภาพวาดรูปคนจะไม่มี ความหมายแม้แต่น้อย หากภาพวาดดังกล่าว ไม่อยู่ในการใคร่ครวญค่านึงของผู้เสพ ไม่ว่าจะเป็นการชื่นชมหรือการปฏิเสธต่อภาพวาด เช่น ภาพวาดนี้ สวยงามมาก หรือภาพวาดนี้วาดได้แย่มาก นอกจากนี้ภาพแสดงย่อมต้องไม่ใช่สิ่งที่ถูกนำเสนอ กล่าวคือ ภาพวาดของรองเท้า ย่อมไม่ใช่ตัวรองเท้าเอง หรือเมื่อเราส่องกระจก ภาพสะท้อนคนที่อยู่ในกระจกย่อมไม่ใช่ตัวจริงของเรา เนื่องจากสิ่งที่ถูกนำเสนอเป็นเพียงบางส่วนของเราเท่านั้น ไม่ใช่ตัวเราทั้งหมด (เช่น ภาพด้านหน้า หรือด้านหลังของเรา)¹⁰⁸

อัลตุสเซอร์ได้อธิบายว่าภาพแสดงทางอุดมการณ์เป็นภาพแสดงของชีวิตของมนุษย์ ความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระเบียบทาง สังคม ระหว่างกิจกรรมทางการเมือง และเศรษฐกิจ เมื่อเป็นเช่นนี้ภาพแสดงทางอุดมการณ์แทบครอบคลุมทุก อย่างในชีวิตมนุษย์ (สิ่งหนึ่งที่ขาดออกไปคือความสัมพันธ์ในธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์เข้ามาเกี่ยวข้อง) และที่น่า สังเกตคือภาพแสดงนี้เป็นเท็จ ไม่ตรงกับโลกที่ภาพแสดงนี้นำเสนอ และการเป็นเท็จดังกล่าวเกิดขึ้นโดยระบบที่ ภาพแสดงดังกล่าวนี้นำเสนอ กล่าวคือความเป็นเท็จของภาพแสดงจึงหมายถึง ภาพแสดงใด ๆ ย่อมไม่สามารถ นำเสนอลักษณะทุกประการของสิ่งที่ถูกนำเสนอได้ ดังเช่น หากเราส่องกระจกทางด้านหน้า ภาพในกระจก ย่อมเป็นภาพด้านหน้าของเราที่ไม่มีด้านหลัง ในแง่นี้เมื่อใดก็ตามที่มีการอ้างว่าภาพแสดงได้นำเสนอทุกลักษณะ ของสิ่งที่ถูกนำเสนอ ภาพแสดงหรือความคิดดังกล่าวก็จะเป็นเท็จโดยทันที เราจะพบได้ว่าข้อความของอัลตุส เซอร์ดูเหมือนจะนำเสนอคำอธิบายแบบใหม่ต่อความคิดเรื่องสำนึกที่เป็นเท็จของเองเกลส์ หากเรายอมรับว่า ระบบที่เป็นเท็จที่เวลานี้คือระบบที่วาดด้วยการนำเสนอ และการนำเสนอไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการไม่สามารถนำ เสนอลักษณะทั้งหมดได้

¹⁰⁷Louis Althusser, "Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle," in *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays*, trans. James H. Kavanagh (London ; New York: Verso, 1990), 24, เน้นโดยต้นฉบับ และแปลโดยผู้เขียน.

¹⁰⁸โปรดดู Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley, California: University of California Press, 1967), chap. 1.

อัลตุสแซร์ยังได้นำเสนอความคิดเรื่องโครงสร้างที่ทำให้มนุษย์มีกิจกรรมหรือปฏิบัติการ (practice) และโครงสร้างนี้เองที่ทั้งเปิดเผยให้เห็นถึงความเป็นจริง (reality) และปกปิดสาระัตถะ (essence) ในเวลาเดียวกันดังจะเห็นได้จากข้อความที่ว่า

โดยข้อเท็จจริงแล้ว ปฏิบัติการใด ๆ ในชีวิตจริงของผู้คน ไม่ว่าจะในทางเศรษฐกิจหรือการเมือง ล้วนถูกกำหนดจากโครงสร้างทางวัตถุ (ความสัมพันธ์ทางการผลิต ความสัมพันธ์ทางชนชั้นทางการเมือง) เมื่อเป็นเช่นนี้ ปฏิบัติการใด ๆ ของผู้คนล้วนชักนำให้เชื่อได้ว่าโครงสร้างทางวัตถุมีอยู่จริง และช่วยให้ล่วงรู้ผลลัพธ์จากการกระทำภายใต้โครงสร้างดังกล่าวได้ ทว่ากลับเป็นการปกปิดซ่อนเร้นแก่นแท้ของโครงสร้างไปพร้อมกัน¹⁰⁹

โครงสร้างทางวัตถุที่อัลตุสแซร์กล่าวถึงคือความสัมพันธ์ทางการผลิต และความสัมพันธ์ของชนชั้นทางการเมือง (political class relations) ซึ่งอาจอนุมานได้ว่าหมายถึงชนชั้นปกครองและชนชั้นถูกปกครอง ประเด็นคือความสัมพันธ์นี้มีมิติทั้งส่วนที่เป็นความคิด และส่วนที่เป็นวัตถุ ในมิติทางความคิด ความคิดเรื่องความสัมพันธ์ไม่ใช่สิ่งที่เป็นวัตถุที่จับต้องได้ และเราอาศัยความคิดเรื่องความสัมพันธ์มาอธิบายว่ารูปแบบความสัมพันธ์เป็นอย่างไร และควรที่จะปฏิบัติต่อกันอย่างไร ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระหว่างบิดา มารดา และบุตร การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกันนี้ ต่อเมื่อความคิดเรื่องความสัมพันธ์นี้แปลงสภาพมาเป็นมิติทางวัตถุ เมื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมระหว่างบุคคล พฤติกรรมที่บุคคลกระทำระหว่างกันจะมีผลต่อโลกทางวัตถุ เช่น บิดา มารดา และบุตร ควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร บุพการีพึงจัดหาสภาพแวดล้อมทางวัตถุให้กับสมาชิกในครอบครัว ผู้บุตรควรเชื่อฟังพ่อแม่ เมื่อเป็นเช่นนี้การกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตหรือชนชั้นทางการเมืองว่าเป็นโครงสร้างทางวัตถุจึงไม่ใช่การกล่าวว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่จับต้องได้เหมือนวัตถุเช่น ค้อน กับ แก้ว แต่หมายถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อสภาพแวดล้อมทางวัตถุ

นอกจากนี้ ข้อความดังกล่าวยังได้อธิบายถึงโครงสร้างทางวัตถุ (ความสัมพันธ์ทางการผลิต และความสัมพันธ์ของชนชั้นทางการเมือง) ซึ่งตามความคิดมาร์กซิสม์แล้วคือทั้งโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม (ความสัมพันธ์ทางการผลิต) และโครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง (ความสัมพันธ์ทางชนชั้นทางการเมือง) ที่ทำให้มนุษย์เกิดปฏิบัติการหรือกิจกรรม แต่พร้อมกันนั้นก็กลับซ่อนไม่ให้เห็นว่ากิจกรรมหรือปฏิบัติการของมนุษย์ถูกกำหนดโดยโครงสร้างดังกล่าว การให้ความหมายในลักษณะนี้ที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสำนึกที่เป็นเท็จ เนื่องจากตามแนวคิดอุดมการณ์ในความหมายที่เป็นเท็จแล้วผู้กระทำการตามอุดมการณ์ต้องกระทำแบบไม่รู้ตัว (unconscious) หากการกระทำเกิดขึ้นจากโครงสร้างทางสังคม แต่ตัวโครงสร้างทางสังคมกับบดบังไม่ให้ผู้กระทำรู้ตัวว่าตนถูกกำหนด กลับเข้าใจว่าตนเป็นผู้กำหนดหรือทำให้เกิดการกระทำนั้นเอง การเป็นเท็จในลักษณะนี้จึงไม่ใช่การเข้าใจข้อมูลผิดอย่างเชิงใหม่อยู่ทางภาคใต้ หรือหนองคายอยู่ทางทิศตะวันตกของกรุงเทพมหานคร แต่คือการติดอยู่ในพันธนาการโดยที่ไม่รู้ตัวนั่นเอง

¹⁰⁹Althusser, "Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle," 24, เน้นโดยต้นฉบับ และแปลโดยผู้เขียน.

สำหรับอัลตุสแซร์แล้วอุดมการณ์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์เพราะมนุษย์จะทำการอย่างไร ต้องอาศัยความคิดหรือหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นแนวทาง และหลักการที่ว่านี้คืออุดมการณ์ ดังจะเห็นได้จาก “ไม่ว่าอย่างไรมนุษย์ชายหญิงที่ไม่มีความรู้ในทางการเมือง เศรษฐกิจ และความเป็นจริงทางสังคมที่พวกตนมีชีวิต และอาศัยอยู่ จะกระทำโดยถูกกำหนดจากการแบ่งงานกระทำ มนุษย์ดังกล่าวไม่สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากภาพแสดงเกี่ยวกับโลกและความสัมพันธ์ที่พวกตนมีต่อโลก”¹¹⁰ หากภาพแสดงทางอุดมการณ์เป็นเท็จเพราะถูกปิดบังโดยโครงสร้างทางสังคม (พื้นฐาน และการเมืองและกฎหมาย) แต่มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยอุดมการณ์เพื่อที่จะมีชีวิตอยู่ นั่นเท่ากับว่ามนุษย์จำเป็นต้องอาศัยความเป็นเท็จบางประการเพื่อให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้นำนักความเป็นเท็จหรือความหมายของอุดมการณ์ที่เป็นลบในแง่ของการไม่เป็นที่พึงปรารถนา ก็จะเบาบางลงไป เพราะมนุษย์ไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยไม่มีอุดมการณ์ อุดมการณ์มีสภาพเหมือนน้ำหรืออากาศสำหรับมนุษย์

อัลตุสแซร์ยังได้เพิ่มเติมความจำเป็นของอุดมการณ์ที่มีต่อมนุษย์ไว้อีก จากรายละเอียดของหน้าที่ของอุดมการณ์ที่ว่า

สำหรับมนุษย์ที่จะดำรงอยู่ในฐานะผู้กระทำทางสังคมซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จะต้องครอบครองภาพแสดงบางประการเกี่ยวกับโลก ภาพแสดงที่โดยส่วนใหญ่แล้วมนุษย์ไม่ได้ตระหนักถึงหรือคิดถึงนั้น ด้วยเหตุนี้อุดมการณ์จึงปรากฏในลักษณะของภาพแสดงบางประการเกี่ยวกับโลกที่ทำให้มนุษย์ชายหญิงเชื่อมโยงกับเงื่อนไขการดำรงอยู่ของพวกเขาหรือเธอ และระหว่างกัน ในการแบ่งงานกัน ความเสมอภาคและความไม่เสมอภาคระหว่างกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน¹¹¹

สำหรับอัลตุสแซร์แล้วอุดมการณ์ในฐานะภาพแสดงเกี่ยวกับโลก หรือโลกทัศน์ทำให้มนุษย์รู้ว่าตนต้องกระทำตนอย่างไร ระหว่างกัน แบ่งงานกันอย่างไร ยอมรับในความเสมอภาคไม่เสมอภาค และที่สำคัญคืออุดมการณ์ดำเนินการอย่างที่ว่าส่วนใหญ่แล้วมนุษย์ไม่รู้ตัวว่ามีอยู่ และอยู่ในสถานะที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์อีกด้วย ในแง่นี้มนุษย์จึงไม่อาจมีชีวิตอยู่ในโดยปราศจากอุดมการณ์ ทั้งอุดมการณ์ยังครอบคลุมในทุกกิจกรรมของมนุษย์และไม่อาจแยกจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิต (lived experience)¹¹²

อัลตุสแซร์ยังให้สาเหตุของความจำเป็นที่มนุษย์ต้องมีอุดมการณ์อีกด้วยว่า ไม่ว่าจะเป็สิ่งใดจะมีชั้นหรือไม่มี มนุษย์จำเป็นต้องมีอุดมการณ์เพราะ

แน่นอน มันจำเป็นที่จะต้องระบุปัญหาของหน้าที่ของอุดมการณ์ในสังคมที่ไร้ชนชั้น ปัญหาที่สามารถจัดได้โดยแสดงให้เห็นว่าความบิดเบี้ยวของอุดมการณ์เป็นความจำเป็นเนื่องจากหน้าที่ของอุดมการณ์ที่มีต่อสังคมโดยรวม หน้าที่ (โดยเฉพาะเจาะจง) ที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างทาง

¹¹⁰Althusser, 24, แปลโดยผู้เขียน.

¹¹¹Althusser, 25, แปลโดยผู้เขียนและเน้นโดยต้นฉบับ.

¹¹²Althusser, 25.

สังคม เนื่องจากสังคมโดยรวมนั้น ปัจเจกชนที่อยู่ในสังคมและถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคม ยากที่จะทำความเข้าใจตัวสังคมได้ ความยากที่จะทำความเข้าใจนี้เองที่ทำให้ภาพแสดงกลายเป็น *สิ่งลึกลับ* และไม่อาจแยกขาดจากความเป็นปึกแผ่นทางสังคม¹¹³

สำหรับอัลตุสแซร์แล้ว สังคมมนุษย์อยู่ในสภาพที่คลุมเครือ (opaque) ยากที่จะทำความเข้าใจ มนุษย์ไม่รู้ว่าตน อยู่ตรงไหนในสังคมควรจะปฏิบัติต่อกันอย่างไร ระเบียบทางสังคมควรเป็นแบบไหน เมื่อเป็นเช่นนี้โครงสร้าง ทางสังคมจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้มนุษย์สามารถมีปฏิสัมพันธ์กันได้ ยึดโยงมนุษย์เข้าไว้ด้วยกันทำให้เกิด ความเป็นปึกแผ่นจึงอาศัยความคิดหรือสำนึกทางสังคมบางประการที่เรียกว่าอุดมการณ์มาเชื่อมมนุษย์เข้าไว้ ด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่าอุดมการณ์เป็นความจำเป็นทางโครงสร้างทางสังคม (ไม่จำเป็นต้องเป็นโครงสร้างส่วน บน แต่หมายถึงโครงสร้างทางสังคมใด ๆ ครอบคลุมที่มนุษย์ต้องมีสังคม) ที่ทำมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคม

เมื่ออุดมการณ์จำเป็นกับมนุษย์ จากการทำหน้าที่ของอุดมการณ์ในการเชื่อมโยงมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน การ ในความสัมพันธ์ทำให้มนุษย์รู้ว่าตนจะต้องทำอะไร ต่อใคร (หรือสิ่งใด) อย่างไร ด้วยเหตุไหน (ระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ) แต่อุดมการณ์ดังกล่าวกลับปกปิดทำให้มนุษย์เชื่อว่าตนเป็นผู้ กระทำด้วยตนเอง ถ้าเป็นเช่นนั้น หากมนุษย์กระทำตามอุดมการณ์ต่อไป มนุษย์ย่อมต้องรับสภาพที่เป็นอยู่ไม่ สามารถที่จะดิ้นรนต่อสู้กับโครงสร้างทางสังคมนั้น ๆ ได้ อัลตุสแซร์ได้กล่าวถึงความคิดอีกรูปแบบหนึ่งที่จะ ทำให้มนุษย์ไม่ต้องรองรับ หรือเป็นผลต่อการกำหนดแต่เพียงอย่างเดียว มนุษย์สามารถต่อสู้ดิ้นรนได้โดยอาศัย ‘วิทยาศาสตร์’

วิทยาศาสตร์ในฐานะคู่ตรงข้ามของอุดมการณ์

ความหมายของอุดมการณ์ในลักษณะที่ปรากฏใน *TTFTP* ทำให้อุดมการณ์กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับ สังคมมนุษย์ อุดมการณ์ทำหน้าที่ในการทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นภายในสังคม บอกว่ามนุษย์ควรมีปฏิสัมพันธ์ อย่างไรระหว่างกัน และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ถ้าเช่นนั้นมาร์กซิสม์ คำอธิบายถึงพัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ หรือการอธิบายพัฒนาการทางสังคมถือเป็นอุดมการณ์หรือไม่ รวมถึงพันธกิจในการปฏิวัติ สังคมนิยมซึ่งความคิดทั้งหมดนี้ได้กล่าวสิ่งที่มนุษย์ต้องทำระหว่างกันไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม จะกำหนด สถานะของความคิดข้างต้นนี้ได้อย่างไร ซึ่งอัลตุสแซร์ได้อธิบายว่าความคิดข้างต้นไม่ใช่อุดมการณ์แต่เป็น วิทยาศาสตร์ โดยอัลตุสแซร์ได้ริเริ่มคำอธิบายเรื่องวิทยาศาสตร์ในฐานะคู่ตรงข้ามของอุดมการณ์ดังต่อไปนี้

ลัทธิมาร์กซโดยเปรียบเทียบแล้วเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งหมายความว่าหลักการมาร์กซิสม์ไม่ได้พอใจ แต่เพียงการนำหลักการของพวกกฏมพีทางศีลธรรม ทางกฎหมาย (เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเป็นพี่น้อง ความยุติธรรม ฯลฯ) มาวิจารณ์สภาพความเป็นจริงในปัจจุบันของพวกกฏมพี แต่ลัทธิมาร์กซวิจารณ์ถึงหลักการทางศีลธรรม และทางกฎหมายพวกกฏมพีที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน รวมไปถึงระบบการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเหตุนี้ลัทธิมาร์กซจึงวิจารณ์หลักการทางอุดมการณ์ที่

¹¹³Althusser, 28–29 แปลโดยผู้เขียนและเน้นโดยต้นฉบับ; ความจำเป็นของอุดมการณ์ในการสร้างความเป็นปึกแผ่น และทำให้มนุษย์เข้าใจบทบาทของตนยังสามารถดูได้อีกใน Althusser, 25.

ดำรงอยู่ (ศาสนา ศีลธรรม และทางกฎหมาย) ลัทธิมาร์กขวางอยู่บน*ความรู้ทางวิทยาศาสตร์*ที่ เกี่ยวข้องกับทุกภาคส่วนของระบบกฎหมายทั้งส่วนที่เป็นเศรษฐกิจ การเมือง และส่วนที่เป็นระบบ อุดมการณ์¹¹⁴

จะเห็นได้ว่าความคิดในลัทธิมาร์กขยอมเป็นความคิดชนิดหนึ่ง แต่แตกต่างทางอุดมการณ์ที่ความคิดในลัทธิมาร์ กขอาศัย*ความรู้ทางวิทยาศาสตร์*โดยพื้นฐาน และในระบบทุนนิยม (หรือระบบกฎหมาย) ลัทธิมาร์กขทำหน้าที่ใน การวิพากษ์ส่วนที่เป็นอุดมการณ์ไม่ว่าจะเป็น การเมือง กฎหมาย เศรษฐกิจ ศีลธรรม ศาสนา คำถามที่จะตาม มาคือหากเรายอมรับว่าอุดมการณ์ทำหน้าที่ในการกำหนดความสัมพันธ์ และวิธีปฏิบัติระหว่างกันของมนุษย์ และวิธีปฏิบัติระหว่างกัน *ความรู้ทางวิทยาศาสตร์*ได้ทำหน้าที่ดังกล่าวหรือไม่ และหากลัทธิมาร์กขอาศัย*ความรู้ ทางวิทยาศาสตร์*มาวิพากษ์อุดมการณ์ในระบบทุนนิยม ถือเป็นการกำหนดความสัมพันธ์และวิธีปฏิบัติ หรือไม่

การตีความเรื่องนี้สามารถแบ่งแยกได้เป็น 2 แนวทางคือ แนวทางที่หนึ่ง วิทยาศาสตร์ไม่ใช่อุดมการณ์ ลัทธิมาร์กขเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ใช่อุดมการณ์ การวิจารณ์อุดมการณ์ทุนนิยมจึงเป็นการอาศัยความเป็น วิทยาศาสตร์ มาวิพากษ์อุดมการณ์ แนวทางที่สอง คือเมื่อมีการวิพากษ์บางสิ่ง ย่อมเท่ากับว่าเป็นการกำหนด ความสัมพันธ์ และวิธีปฏิบัติระหว่างกันของมนุษย์ หากลัทธิมาร์กขวิพากษ์อุดมการณ์ของระบบทุนนิยม ลัทธิ มาร์กขจึงต้องเป็นอุดมการณ์ชนิดหนึ่งด้วย แล้วคำถามถัดไปคือถ้าเช่นนั้นวิทยาศาสตร์เป็นอุดมการณ์หรือไม่

ข้อความของอัลตุสแซร์นั้นกลับสนับสนุนการตีความทั้งสองแบบกล่าวคือ ในแบบแรกการยืนยันถึง ความแตกต่างระหว่างวิทยาศาสตร์และอุดมการณ์ และการยืนยันความเป็นวิทยาศาสตร์ของลัทธิมาร์กขจะ เห็นได้จาก

ในท้ายที่สุดของการวิเคราะห์ เราต้องกลับไปยังหลักการสำคัญที่เราเริ่มต้นคือการแบ่งแยกกัน ระหว่าง*วิทยาศาสตร์และอุดมการณ์* หากปราศจากการแบ่งแยกดังกล่าว ก็จะไม่สามารถ ทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของลัทธิมาร์กขในฐานะวิทยาศาสตร์ และธรรมชาติของเอกภาพ ร่วมระหว่างลัทธิมาร์กขและขบวนการของชนชั้นแรงงาน รวมถึงผลที่ตามมาทฤษฎีและการ ปฏิบัติจากเอกภาพร่วมนั้น¹¹⁵

อัลตุสแซร์ได้ย้ำถึงการแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์ และอัลตุสแซร์ไม่เพียงแต่ บอกว่าความคิดในลัทธิมาร์กขมีลักษณะเป็นความคิดทางวิทยาศาสตร์แต่กล่าวว่าความคิดในลัทธิมาร์กขเป็น วิทยาศาสตร์โดยตรง ทั้งยังยืนยันอีกว่าหากละเลยการแบ่งแยกนี้จะทำให้เกิดความสับสนในทั้งการปฏิบัติและ

¹¹⁴Althusser, "Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle," 4, แปลโดยผู้เขียน เน้นโดยต้นฉบับ.

¹¹⁵Althusser, 42, แปลโดยผู้เขียน เน้นโดยต้นฉบับ.

ทฤษฎีในการต่อสู้ในขบวนการแรงงาน ที่เกิดจากเอกภาพความเป็นวิทยาศาสตร์และลัทธิมาร์กซ หากเป็นเช่นนี้ อัลตุสแซร์กำลังบอกว่าจะมีความคิดบางอย่างที่ทำให้เกิดการกำหนดความสัมพันธ์และวิธีปฏิบัติ (การปฏิบัติของขบวนการแรงงาน) แต่ความคิดดังกล่าวไม่ใช่อุดมการณ์ เพราะมีฉะนั้นก็จะเป็นเพียงการแทนที่อุดมการณ์กฎหมาย ด้วยอุดมการณ์ของชนชั้นแรงงาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการแทนที่ความไม่รู้ชนิดหนึ่ง ด้วยความไม่รู้อีกชนิดหนึ่ง (หากเรายอมรับความหมายของอุดมการณ์ที่อัลตุสแซร์กล่าวไว้ข้างต้นว่าอุดมการณ์กระทำต่อมนุษย์อย่างไม่รู้ตัว) การต่อสู้กับชนชั้นนายทุน (กฎหมาย) จึงต้องเป็นการแทนที่อุดมการณ์ด้วยวิทยาศาสตร์ (ลัทธิมาร์กซ)

การยืนยันถึงความแตกต่างระหว่างลัทธิมาร์กซและอุดมการณ์โดยเน้นถึงลักษณะของความไร้สำนึกของอุดมการณ์หรือการกระทำโดยไม่รู้ (ตัว) ยังจะเห็นได้จากงานเขียนเรื่อง*สำหรับมาร์กซ* (For Marx, 1965) ที่กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “อุดมการณ์ (ในความหมายที่เฉพาะแบบมาร์กซิสต์ที่ลัทธิมาร์กซโดยตัวเองไม่ใช่อุดมการณ์) สามารถจำแนกได้จากลักษณะที่อุดมการณ์แล้วจะไม่ตระหนักถึงปัญหาของการเป็นอุดมการณ์เอง”¹¹⁶

การกระทำอย่างตระหนักรู้หรือไม่ตระหนักรู้เป็นสิ่งที่ไม่แบ่งแยกอุดมการณ์กับลัทธิมาร์กซ อุดมการณ์ทำให้เกิดการกระทำและกำหนดความสัมพันธ์จริง แต่ทำอย่างที่ไม่รู้ที่ผู้ทำโดยอุดมการณ์นั้นไม่ตระหนัก ซึ่งตรงข้ามกับการกระทำที่เกิดขึ้นโดยลัทธิมาร์กซ หากการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ วิทยาศาสตร์ และลัทธิมาร์กซจบแต่เพียงแค่นี้ จุดที่ต้องสังเกตคืออุดมการณ์ไม่ได้เป็นความคิดเดียวที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และกำหนดวิธีปฏิบัติระหว่างกัน วิทยาศาสตร์ก็สามารถกระทำ ตัวอย่างในกรณีคือลัทธิมาร์กซที่เป็นวิทยาศาสตร์สามารถกำหนดแนวทางทางทฤษฎีและการปฏิบัติของขบวนการแรงงานในการต่อสู้กับชนชั้นนายทุนได้

แต่อัลตุสแซร์ได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า ‘อุดมการณ์มาร์กซิสต์’ ขึ้นมาดังจะเห็นได้จากเมื่ออัลตุสแซร์กล่าวถึง “มีแต่เพียงกองหน้าของชนชั้นแรงงานในส่วนที่มีสำนึกที่สุดที่จะครอบครองอุดมการณ์มาร์กซิสต์มวลชนโดยส่วนใหญ่ของชนชั้นแรงงานจะขึ้นกับอุดมการณ์ที่มีลักษณะปฏิรูป”¹¹⁷ การปรากฏขึ้นของอุดมการณ์มาร์กซิสต์ทำให้การแบ่งแยกระหว่างวิทยาศาสตร์ (รวมลัทธิมาร์กซ) และอุดมการณ์สลายตัวลงไป เพราะกลายเป็นลัทธิมาร์กซที่เป็นวิทยาศาสตร์กลับกลายมาเป็นอุดมการณ์ได้ และถ้าอุดมการณ์กระทำอย่างที่ไม่รู้ตัวหรือไม่ตระหนักรู้หรือไม่รู้ตัว ถ้าเป็นเช่นนั้นลัทธิมาร์กซเป็นอุดมการณ์ในความหมายใดกันแน่ ความสับสนและขัดแย้ง

¹¹⁶Louis Althusser, *For Marx*, trans. Ben Brewster Brewster (London: Allen Lane, 1969), 69, แปลโดยผู้เขียน เน้นโดยต้นฉบับ.

¹¹⁷Althusser, “Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle,” 39, แปลโดยผู้เขียน.

ตัวเองนี้เองที่เกิดปัญหาในการตีความงานเขียนของอัลตุสแซร์ เราอาจจะพบกับทางออกของปัญหาและคำถามนี้จากคำอธิบายความหมายของอุดมการณ์ในระดับทั่วไปในงานเขียนที่สำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งของอัลตุสแซร์ใน *ORC*

อุดมการณ์ในฐานะความคิดที่สร้างผู้กระทำ

อัลตุสแซร์ได้กล่าวถึงความจำเป็นของอุดมการณ์ที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับระเบียบสังคมใน *TTPTF* ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วนที่ว่าด้วยอุดมการณ์ในฐานะภาพแสดงที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ในสังคม ใน *ORC* ซึ่งเป็นการรวบรวมงานเขียนเกี่ยวกับการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบทุนนิยมให้เข้าเป็นระบบระเบียบ *ORC* เริ่มตีพิมพ์ในภาษาอังกฤษในปี 2014 ได้กล่าวถึงความสำคัญของอุดมการณ์โดยถึงกับกล่าวว่า “มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นสัตว์ทางอุดมการณ์”¹¹⁸ ทั้งยังมีบทหนึ่งได้กล่าวถึงเรื่องอุดมการณ์เป็นการเฉพาะในบทที่ 12¹¹⁹ และเป็นบทที่สมบูรณ์ของบทความที่มีชื่อเสียงของอัลตุสแซร์ในเรื่อง *ISA* ที่ตีพิมพ์ก่อนหน้านี้ในปี 1969 โดยอัลตุสแซร์ได้เขียนถึงข้อเสนอ 2 ประการที่เป็นพื้นฐานทางแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ และรูปแบบประเภทต่าง ๆ ของอุดมการณ์ รวมถึงความหมายของอุดมการณ์ในฐานะการสร้างผู้กระทำ

ข้อเสนอ (thesis) 2 ประการของอัลตุสแซร์ได้วางพื้นฐานให้กับแนวคิดอุดมการณ์ดังจะเห็นได้จาก ข้อเสนอแรกที่ว่า “อุดมการณ์เสนอภาพความสัมพันธ์ของปัจเจกชนที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขการดำรงจริงของปัจเจกชนนั้น”¹²⁰ การอธิบายว่าอุดมการณ์นำเสนอภาพความสัมพันธ์ (imaginary relation) ของปัจเจกบุคคลที่มีต่อเงื่อนไขที่เป็นจริงของการดำรงอยู่ของปัจเจกชน เป็นข้อความที่กล่าวถึงสภาพทั่วไปของอุดมการณ์โดยไม่ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นการเฉพาะ อุดมการณ์ทำหน้าที่ในการนำเสนอภาพความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริง หากจะทำความเข้าใจในข้อความนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในการนำเสนอ (represent)¹²¹ เมื่อเรานำเสนอสิ่งใด จำเป็นจะต้องประกอบด้วยสิ่งที่ถูกนำเสนอ (represented) และสิ่งหรือการนำเสนอ (representation) หากไม่มีทั้งสองประการจะไม่สามารถมีการนำเสนอได้ และการนำเสนอจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเสนอส่วนใดส่วนหนึ่งของสิ่งที่ถูกนำเสนอเพราะการนำเสนอใด ๆ ย่อมไม่สามารถที่จะเสนอทุกส่วน ทุกองค์ประกอบของสิ่งที่ถูกนำเสนอได้ เพราะหากทำเช่นนั้นจะไม่ใช้การนำเสนอ แต่เป็นการแทนที่สิ่งที่ถูกนำเสนอ¹²² ในกรณีของอัลตุสแซร์มีความสลับซับซ้อนขึ้นไปอีกเมื่อสิ่งที่ถูกนำเสนอคือ

¹¹⁸Louis Althusser, *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*, trans. G. M. Goshgarian (London ; New York: Verso, 2014), n. 26, p. 84, แปลโดยผู้เขียน; Althusser, 112.

¹¹⁹Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, chap. 12.

¹²⁰Althusser, 181, แปลโดยผู้เขียน และเน้นโดยต้นฉบับ.

¹²¹โปรดดู Pitkin, *The Concept of Representation*, 8–9.

¹²²ประเด็นการนำเสนอนี้ได้กล่าวไปบางส่วนแล้วในส่วนที่ว่าด้วยอุดมการณ์ในฐานะภาพแสดงที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ในสังคม

ภาพความสัมพันธ์ (imaginary relation) ภาพความสัมพันธ์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในความคิด ซึ่งภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวมีได้แตกต่างหลากหลาย และอุดมการณ์นำเสนอบางส่วนของภาพความสัมพันธ์ที่วานี้ และภาพความสัมพันธ์ที่วานี้ยังมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขการดำรงอยู่ที่เป็นจริงของมนุษย์ เราสามารถแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ ภาพความสัมพันธ์ และเงื่อนไขที่เป็นจริงของการดำรงอยู่ของมนุษย์ได้ดังนี้

ภาพที่ 5.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ ภาพความสัมพันธ์และเงื่อนไขที่เป็นจริงของการดำรงอยู่ของปัจเจกชน

จะพบว่าภาพความสัมพันธ์นำเสนอเงื่อนไขที่เป็นจริงของการดำรงอยู่ของมนุษย์ และอุดมการณ์นำเสนอภาพความสัมพันธ์อีกต่อหนึ่ง ดังนั้นอุดมการณ์จึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขการดำรงอยู่ของมนุษย์โดยตรง เมื่อเปรียบเทียบกับเงื่อนไขการดำรงอยู่ที่เป็นจริงของมนุษย์แล้ว อุดมการณ์ที่เป็นภาพแสดงหรือการนำเสนอของภาพความสัมพันธ์ย่อมไม่สามารถที่จะเป็นความจริงได้ กล่าวคือ หากเงื่อนไขความเป็นจริงของมนุษย์เป็นความจริง แต่ความจริงดังกล่าวถูกนำเสนอมาบางส่วนผ่านภาพความสัมพันธ์ และภาพความสัมพันธ์บางส่วนถูกนำเสนอโดยอุดมการณ์ เมื่อกับกรณีตาบอดคลำช้าง คลำโดยทางก็ไม่สามารถบอกว่าเป็นช้างได้ และมีการคลำทางช้าง และบอกว่ามีขน ขนของช้างย่อมไม่ใช่ช้าง ขนหรือหางเหมือนภาพความสัมพันธ์ และการกล่าวถึงว่าช้างเป็นขนหรือหางคืออุดมการณ์

ข้อเสนอแรกนี้เองที่ทำให้อุดมการณ์ในความหมายทั่วไปของอัลตุสแซร์มีความเชื่อมโยงและแตกต่างจากนักคิดมาร์กซิสต์คืออื่นกล่าวคือเมื่ออุดมการณ์ไม่ใช่ภาพแสดงโดยตรงต่อเงื่อนไขการดำรงอยู่ของมนุษย์ อุดมการณ์จึงไม่ใช่สิ่งที่บิดเบี้ยวกลับหัวกลับหางต่อสภาพที่เป็นจริงของมนุษย์โดยตรง หากเรามองกระต่ายผิดเป็นสุนัข ภาพสุนัขที่อยู่ในความคิดของมนุษย์จึงไม่ใช่อุดมการณ์ แต่อุดมการณ์เป็นภาพของความสัมพันธ์ของมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง และภาพความสัมพันธ์นี้เป็นภาพแสดงของเงื่อนไขการดำรงอยู่ของมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ภาพแสดงใด ๆ ที่ย่อมไม่สามารถถ่ายทอดและแทนที่สิ่งที่ถูกนำเสนอทั้งหมด ภาพแสดงจึงไม่ใช่ของจริง ในแง่หากจะกล่าวว่าอุดมการณ์เป็นสำนึกที่เป็นเท็จตามแนวคิดอุดมการณ์ของเองเกลส์ก็สามารถบอกได้เพราะ ภาพแสดงของภาพแสดงย่อมไม่ตรงกับความเป็นจริงทางสังคมอย่างแน่นอน

ข้อเสนอประการที่สองของอัลตุสแซร์ คือ “อุดมการณ์มีการดำรงอยู่ทางวัตถุ”¹²³ อุดมการณ์ในฐานะที่เป็นความคิดชนิดหนึ่ง หรือกล่าวให้เฉพาะเจาะจงคือเป็นสำนึกทางสังคม (social consciousness) แต่อุดมการณ์ดังกล่าวมีการเชื่อมโยงกับโลกทางวัตถุ ไม่ดำรงอยู่เฉพาะในโลกทางความคิด ข้อเสนอประการที่สอง

¹²³Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 184 แปลโดยผู้เขียน.

นี้ถึงแม้จะมีลักษณะเป็นนามธรรมแต่มีการเชื่อมโยงกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม โดยความเป็นรูปธรรมของแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์นี้จะแสดงออกมาโดยหน้าที่ของอุดมการณ์ในการสร้างผู้กระทำ (subject)

อัลตุสแซร์ได้ให้หน้าที่ของอุดมการณ์ในการสร้างผู้กระทำ หรือสิ่งที่อัลตุสแซร์ว่า ‘การทัก’ (hailing หรือ interpellation) ที่ว่า “ข้าพเจ้าเสนอว่า อุดมการณ์ทั้งหมดล้วนทักหรือทำให้ปัจเจกชนกลายเป็นผู้กระทำ ผ่านการทำหน้าที่ในประเภทต่าง ๆ ของผู้กระทำนั้น ๆ”¹²⁴ การทักเป็นจุดเริ่มต้นของการทำให้ปัจเจกชนกลายมาเป็นผู้กระทำโดยการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน กำหนดบทบาทซึ่งกันและกันผ่านการกระทำหรือปฏิบัติการ โดยอัลตุสแซร์เสนอว่า

เราจะเสนอต่อไปว่าอุดมการณ์ ‘กระทำ’ หรือ ‘ทำหน้าที่’ โดย ‘นำเข้า’ ผู้กระทำท่ามกลางปัจเจกชนทั้งหลาย (หรือแม้แต่เข้าปัจเจกชนทั้งหมด) โดยแปลงสภาพปัจเจกชนให้กลายมาเป็นผู้กระทำ (อุดมการณ์แปลงสภาพปัจเจกชนทุกคน) ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า*การทำให้เกิดผู้กระทำหรือการทัก* กระบวนการนี้สามารถแสดงให้เห็นได้ในเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันในทุก ๆ การทักโดยตำรวจ (หรือไม่ก็ตาม) ว่า : ‘เฮ้ย, เอ็งที่อยู่ตรงนั้นนะ!’¹²⁵

สำหรับอัลตุสแซร์แล้วการสร้างผู้กระทำมีความจำเป็นอย่างที่สุดสำหรับเพราะหากไม่มีอุดมการณ์ ก็จะไม่มีการกระทำ ไม่มีการปฏิบัติระหว่างกัน (practice) โดยอัลตุสแซร์ได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ ผู้กระทำ และการปฏิบัติระหว่างกันไว้ดังนี้ “1) จะไม่มีการปฏิบัติระหว่างกันยกเว้นแต่การปฏิบัติดังกล่าวกระทำหรืออยู่ภายใต้อุดมการณ์ 2) จะไม่มีอุดมการณ์ หากไม่มีผู้กระทำ หรือเพื่อผู้กระทำ”¹²⁶

การทักหรือการสร้างผู้กระทำมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ใน 2 ประการคือ ในประการแรกการทักทำให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกชนที่เป็นนามธรรมกลายมาเป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรม และประการที่สอง การทักทำให้เกิดการสื่อสารระหว่างปัจเจกชนและเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ เพื่อทำความเข้าใจการสร้างผู้กระทำและความสัมพันธ์ เราอาจใช้ตัวอย่างการทักโดยตำรวจของอัลตุสแซร์ กล่าวคือเมื่อมีการทักเกิดขึ้นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาพร้อมกันคือ ปัจเจกชน a กลายเป็นตำรวจ ในฐานะผู้ทัก และปัจเจกชน b กลายมาเป็นผู้ต้องสงสัย จึงถูกทักว่า ‘เอ็งที่อยู่ตรงนั้นนะ!’ และตำรวจกับผู้ต้องสงสัยจะกำหนดรูปแบบการปฏิบัติ และความสัมพันธ์ระหว่างกัน การทักหรือการสร้างผู้กระทำนี้พบได้ในทุกหนทุกแห่งในชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น เมื่อ นักเรียนหรือนักศึกษาทักอาจารย์มหาวิทยาลัยว่า ‘อาจารย์ครับ, อาจารย์ได้รับการบ้านที่ผมส่งไปหรือยัง’ ก็เท่ากับการสร้างความสัมพันธ์แนวปฏิบัติระหว่างกันระหว่างผู้ทัก และผู้ถูกทัก และสิ่งที่ควรกระทำระหว่างกันด้วย กล่าวคือ ผู้ถูกทักที่กลายมาเป็นอาจารย์จะต้องแสดงบทบาทหรือการกระทำให้สอดคล้องกับการเป็นผู้กระทำนั้น ปัจเจกชนที่กลายมาเป็นอาจารย์หากตอบการทักให้สอดคล้องกับความสัมพันธ์ดังกล่าวก็จะกล่าวว่า ‘ครับ ได้รับแล้วครับ’ ในกรณีที่ได้รับการบ้านแล้ว หรือ ‘ไม่ ยังไม่ได้รับครับ’ ในกรณีที่ไม่ได้รับการบ้าน แต่ถ้าหาก

¹²⁴Althusser, 190, แปลโดยผู้เขียน และเน้นโดยต้นฉบับ.

¹²⁵Althusser, 190, แปลโดยผู้เขียน และเน้นโดยต้นฉบับ.

¹²⁶Althusser, 187.

อาจารย์ดังกล่าวกลับกล่าวคำพหูพจน์ว่านักศึกษาซึ่งขัดแย้งกับความสัมพันธ์และแนวปฏิบัติที่เพิ่งเกิดขึ้นก็จะทำให้ผู้กระทำหรือนักศึกษา ประสานไปยังเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยเพื่อดำเนินการร้องเรียน ก็จะเกิดผู้กระทำในฐานะผู้ร้องเรียน (นักศึกษา) ผู้ถูกร้อง (อาจารย์) เจ้าหน้าที่ที่รับเรื่องร้อง และกระบวนการทักหรือการสร้างผู้กระทำก็จะดำเนินการต่อไปเรื่อย ๆ ในเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น การสร้างบุพการี การสร้างเจ้าหน้าที่ทรัพยากรบุคคล การสร้างคณบดี การสร้างพระ การสร้างผู้เยาว์ การสร้างนายทุน การสร้างกรรมกร ฯลฯ

ในแง่ที่อุดมการณ์จึงเป็นสิ่งที่อยู่ทุกหนทุกแห่ง ครอบคลุมเท่าที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน การกำหนดบทบาทหน้าที่ ความหมายของการกระทำ สิ่งไม่ควรกระทำหรือไม่ควรกระทำจึงเป็นเรื่องของอุดมการณ์ทั้งสิ้น อุดมการณ์จึงเป็นทั้งสิ่งที่เหนือกาลเวลา (eternal) อยู่ข้ามพันประวัติความเป็นมา¹²⁷ การกล่าวถึงมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนเป็นแต่เพียงการอธิบายทางนามธรรมเท่านั้น เราไม่สามารถทำความเข้าใจถึงปัจเจกชนได้ แม้แต่น้อยหากไม่ทำความเข้าใจผ่านตัวผู้กระทำ สำหรับอัลตุสแซร์แล้วมนุษย์ทุกคนเป็นตัวผู้กระทำแล้วตั้งแต่นั้น (already subjects)¹²⁸ ตัวอย่างเช่น หากเรากล่าวถึงเด็กที่อยู่ในครรภ์มารดา ว่าเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัว สิ่งที่เกิดขึ้นพลันของการเรียกปัจเจกชนที่อยู่ในครรภ์มารดาเป็นสมาชิกใหม่ เท่ากับเป็นการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมารดา และบุตรขึ้นมา รวมถึงการปฏิบัติระหว่างกันเกิดขึ้นตั้งแต่ทารกยังไม่ออกจากครรภ์มารดา หรือเด็กที่อยู่ในครรภ์มารดาเป็นคนไทยตั้งแต่ยังไม่ได้ออกจากครรภ์ด้วยซ้ำ หรือแม้แต่ในกรณีของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว พิธีศพ การปฏิบัติต่อผู้เสียชีวิตก็เท่ากับเป็นการสร้างผู้กระทำขึ้นมา เช่น ผู้ร่วมงาน เจ้าภาพ การกำหนดความสัมพันธ์กับผู้ตาย และหน้าที่ระหว่างกัน (เพียงแต่ผู้ตาย ไม่สามารถกระทำได้อีก แต่ก็อยู่ในชุดความสัมพันธ์กับผู้ที่มีชีวิตอยู่ด้วย ก็เท่ากับตกอยู่ภายใต้อุดมการณ์ และการทักอยู่ดี)

เมื่ออุดมการณ์กับการสร้างผู้กระทำ และการปฏิบัติมีความเกี่ยวข้องกัน อัลตุสแซร์ยังได้กล่าวถึงสิ่งที่การดำรงอยู่ทางสังคมของอุดมการณ์ที่ปรากฏใน “สถาบันทางสังคม อนุสาวรีย์ กฎหมาย ธรรมเนียม พิธีกรรม พิธีเฉลิมฉลอง”¹²⁹ จะเห็นได้ว่ารายชื่อข้างต้นนั้นมีที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น ในกรณีของกฎหมาย หรืออนุสาวรีย์ที่แสดงออกมาเป็นรูปธรรมที่พบเห็นได้ ในขณะที่สถาบันทางสังคม ธรรมเนียม พิธีกรรม และพิธีเฉลิมฉลองมีส่วนผสมของทั้งความเป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่น พิธีกรรม ย่อมต้องมีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจ การจัดลำดับก่อนหลังของผู้เข้าร่วมพิธี และการดำเนินการของพิธีที่เป็นนามธรรม และเอาความคิดดังกล่าวมาดำเนินการกับมนุษย์ที่เข้าร่วมพิธีที่เป็นรูปธรรม

กระบวนการของอุดมการณ์อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการของการสร้างผู้กระทำ (subject) ให้อยู่ภายใต้หลักการหรือแนวทางบางอย่างที่ทำให้เกิดการกระทำ หรือสิ่งที่ทำให้เกิดการกระทำนั้น (Subject) โดยอัลตุสแซร์อธิบายกระบวนการดังกล่าวดังกล่าวว่าทำงานประหนึ่งกระจกเงา (speculary or mirror structure) ใน 3 ขั้นตอนคือ

¹²⁷Althusser, 192.

¹²⁸Althusser, 192.

¹²⁹Althusser, 113, แปลโดยผู้เขียน.

- 1) การสร้างปัจเจกชนให้อยู่ในฐานะผู้กระทำ
- 2) การจำได้ระหว่างกันของผู้กระทำและสิ่งที่ทำให้เกิดการกระทำ และระหว่างผู้กระทำ และตัวการจำได้ถึงตัวผู้กระทำเอง
- 3) การรับรองว่าทุก ๆ สิ่งจะเป็นไปตามที่สิ่งนั้นเป็น เช่น พระเจ้าคือพระเจ้า ปีเตอร์คือปีเตอร์ และถ้ากระบวนการสร้างผู้กระทำ ระหว่างผู้กระทำและสิ่งที่ทำให้เกิดการกระทำดำเนินไปอย่างราบรื่น ทุก ๆ สิ่งก็จะเป็นไปด้วยดีสำหรับผู้กระทำ และผู้กระทำก็จะ ‘ได้รับ’ รางวัล¹³⁰

การใช้อุปมากระทำในการสร้างผู้กระทำมีกระบวนการดังนี้ หากเราส่องกระจก สิ่งที่เราพบในกระจกย่อมสะท้อนออกเป็นภาพสะท้อนของตัวเอง ภาพสะท้อนของตัวเองแสดงว่าอย่างน้อยที่สุดตัวเรานั้นมีอยู่ ไม่ได้ล่องลอยหรือไม่มีตัวตน ภาพสะท้อนในกระจกจึงช่วยยืนยันถึงการดำรงอยู่ของเราเอง อุดมการณ์ทำหน้าที่เหมือนกระจกในลักษณะนี้เมื่อปัจเจกชนกลายเป็นผู้กระทำผ่านอุดมการณ์ ตัวปัจเจกชนจึงสามารถรู้ตัวหรือจำได้ว่าตนเป็นอะไร (สวมบทบาทอะไร) พร้อมทั้งยอมรับเข้าภายใต้กฎแนวความสัมพันธ์ของอุดมการณ์นั้น ๆ เช่น กลายบุตรีตา กลายเป็นนักเรียน และตราบเท่าที่เราทำตามบทบาทของอุดมการณ์นั้น ๆ เราย่อมคิดว่าเราจะได้ผลดีจากการกระทำดังกล่าว เช่น นักศึกษาอ่านเอกสารการสอน และตั้งใจเรียน ย่อมสามารถคาดเดาได้ว่าตนจะได้ผลดีในการสอบ

จากส่วนที่ผ่านมาที่ว่าด้วยวิทยาศาสตร์ในฐานะคู่ตรงข้ามกับอุดมการณ์ที่วิทยาศาสตร์ อัลตุสแซร์ได้อธิบายความแตกต่างระหว่างระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์โดยความคิดทั้งสองรูปแบบทำให้มนุษย์เกิดการกระทำและความสัมพันธ์ แต่วิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์กระทำและความสัมพันธ์ด้วยความตระหนักแต่อุดมการณ์นั้นทำให้มนุษย์เกิดการกระทำและความสัมพันธ์อย่างไม่รู้สีกตัว อัลตุสแซร์ยังคงไว้ซึ่งข้อตรงข้าม (dichotomy) ระหว่างอุดมการณ์กับวิทยาศาสตร์ใน *ORC* เอาไว้ได้ แต่กลับอธิบายว่าวิทยาศาสตร์ไม่ได้สร้างผู้กระทำ

วิทยาศาสตร์ในฐานะความคิดที่ไม่สร้างผู้กระทำ

สำหรับอัลตุสแซร์แล้วประเด็นเรื่องวิทยาศาสตร์เป็นประเด็นที่สำคัญยิ่งเพราะอัลตุสแซร์ยังยืนยันความเป็นวิทยาศาสตร์ของลัทธิมาร์กซใน *ไม่ว่าจะเป็นในสำหรับมาร์กซ (1967)* ที่กล่าวถึงการแบ่งแยกระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์ไว้ว่า

...คู่ตรงข้ามที่จำแนกวิทยาศาสตร์ออกจากอุดมการณ์ หรือกล่าวให้ชัดเจนคือการจำแนกระหว่างวิทยาศาสตร์ใหม่ออกจากอุดมการณ์ทางทฤษฎียุคก่อนวิทยาศาสตร์ที่ครอบคลุมพื้นที่ [ทางความรู้] และสถาปนาตนเองขึ้นมา นี่เป็นประเด็นสำคัญที่เรากำลังจัดการกับคู่ตรงข้ามระหว่างวิทยาศาสตร์/อุดมการณ์ในส่วนที่กล่าวถึงจุดแตกหักระหว่างวิทยาศาสตร์และอุดมการณ์ทางทฤษฎีที่มีวัตถุประสงค์ของตนของการวางรากฐานทางวิทยาศาสตร์ จุดแตกหักนี้ได้ทิ้งพื้นที่

¹³⁰Althusser, 197, แปลโดยผู้เขียน และเน้นโดยต้นฉบับ โดยปีเตอร์ที่ยกตัวอย่างในข้อความอาจมีความหมายถึงนายหมา นายแมว หรืออัครสาวกปีเตอร์ 1 ใน 12 อัครสาวกที่นับว่าเป็นพระสันตะปาปาพระองค์แรกก็เป็นไปได้.

ทางวัตถุของสังคมที่ถูกครอบครองโดยอุดมการณ์ (ศาสนา, จริยศาสตร์, กฎหมาย และ อุดมการณ์ทางการเมือง, ฯลฯ)¹³¹

อัลตุสแซร์ได้สร้างคำศัพท์ใหม่ขึ้นมาคืออุดมการณ์ทางทฤษฎี (theoretical ideology) ที่แตกต่างจาก วิทยาศาสตร์โดย วิทยาศาสตร์ต้องไม่ใช่อุดมการณ์ (ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ที่เป็นทฤษฎีหรือไม่ ไม่ว่าจะมามีวัตถุ ในการศึกษาหรือไม่) ตัวอย่างเช่นจริยศาสตร์ย่อมเป็นทฤษฎี แต่ทฤษฎีทางจริยศาสตร์กลับถูกจัดอยู่ในประเภท อุดมการณ์ ถ้าเป็นเช่นนั้น ประเด็นคือวิทยาศาสตร์และอุดมการณ์แตกต่างกันที่สิ่งใด เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับ นิยามที่ปรากฏใน *TTFTP* ที่กล่าวถึงการตั้งใจและการกระทำอย่างรู้สึกตัวแล้ว ผู้ที่ตัดสินใจกระทำตามทฤษฎี ทางจริยศาสตร์ย่อมทำอย่างรู้สึกตัวและตั้งใจกระทำ ทั้งจริยศาสตร์ที่ถูกจัดประเภทว่าเป็นอุดมการณ์ (ทาง ทฤษฎี) มีลักษณะเป็นทฤษฎีและวัตถุในการศึกษาของตน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเรื่องการกำหนดตนเอง (autonomy) การศึกษาเรื่องการให้เหตุผลทางศีลธรรม การศึกษาเรื่องสถานการณ์ทางศีลธรรม ฯลฯ แต่ ทฤษฎีเหล่านี้มีวัตถุในการศึกษาของตนแต่แตกต่างจากวิทยาศาสตร์

สำหรับคำตอบนี้เราอาจจะพบได้ว่าจาก *ORC* โดยอัลตุสแซร์กล่าวถึงลัทธิมาร์กซ์ในฐานะ “ความรู้ทาง ปฏิวัติแบบวิทยาศาสตร์ (revolutionary, scientific knowledge)”¹³² โดยยืนยันในแง่มุมมองที่วิทยาศาสตร์ไม่ สร้างผู้กระทำ อัลตุสแซร์ได้กล่าวถึงวิทยาศาสตร์ที่ไม่สร้างผู้กระทำไว้ว่า

โดยข้อเท็จจริงที่ผู้เขียนตราบเท่าที่เขาเขียนถึงข้อถกเถียงที่กล่าวอ้างว่าเป็นวิทยาศาสตร์ ล้วน ปราศจาก ‘ผู้กระทำ’ อย่างสมบูรณ์ จาก ข้อถกเถียงทางวิทยาศาสตร์ ‘ของเขา’ (เนื่องด้วยข้อถก เถียงทางวิทยาศาสตร์ทั้งหมดตามค่านิยามแล้วต้องปราศจาก ‘ผู้กระทำ’ จึงไม่มี ‘หลักการที่ ทำให้เกิดผู้กระทำ’ ยกเว้นในอุดมการณ์ทางวิทยาศาสตร์)¹³³

ข้อความที่แสดงการแบ่งแยกในลักษณะนี้ทำให้เกิดปัญหาตามหากเรากล่าวถึง ‘ข้อถกเถียงทางวิทยาศาสตร์ ของเขา’ แล้วก็ย่อมต้องมี ‘เขา’ ในฐานะผู้กระทำ เมื่อเป็นเช่นนั้นองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะไม่มีผู้กระทำ ได้ อย่างไม่รู้ ทั้งการที่อัลตุสแซร์อ้างถึงการปราศจาก ‘หลักการที่ทำให้เกิดผู้กระทำ (subject)’ ที่เป็นลักษณะ เฉพาะขององค์ความรู้หรือความคิดที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์นั้นมีความหมายอย่างไรกันแน่

เราอาจตีความการไม่มีผู้กระทำของวิทยาศาสตร์ได้ดังนี้ หากการที่ก่อสร้างผู้กระทำขึ้นผ่านการสื่อสาร สร้างความสัมพันธ์เกิดขึ้น การที่ย่อมมีจุดมุ่งหมายที่จะส่งสารไปยังผู้ถูกทำให้กระทำการหรือไม่กระทำการ อย่างใดอย่างหนึ่งตามบทบาทในความสัมพันธ์นั้น ๆ แต่การสร้างองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่จำเป็นที่จะ ต้องกำหนดบทบาท เพราะตัวความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นนั้น ไม่ได้กำหนดโดยตัวมันเองว่าใครจะเป็นผู้กระทำหรือไม่ กระทำ เช่น การศึกษาวงจรของดาวเสาร์ หรือสถานะการเป็นดาวเคราะห์ของดาวพลูโต ความรู้ดังกล่าวไม่ได้

¹³¹Althusser, *For Marx*, 13.

¹³²Althusser, *On the Reproduction of Capitalism*, 180, แปลโดยผู้เขียน.

¹³³Althusser, 188, แปลโดยผู้เขียน.

กำหนดบทบาทระหว่างผู้ทำ (ผู้ส่งสาร) และผู้ถูกทำ (ผู้รับสาร) โดยตรง เพราะองค์ความรู้ดังกล่าว ไม่ต้องอาศัยผู้กระทำมากระทำการ หรือการศึกษาสาเหตุของสภาวะเงินเฟ้อ หรือเงินฝืด ไม่ได้เรียกร้องให้ผู้ทำเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ และสาเหตุของเงินเฟ้อหรือเงินฝืดโดยตรง หากจะกล่าวให้ชัดเจนอาจจะกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์ไม่ได้ (เรียกร้องให้) มีผู้กระทำ (โดยตรง) แต่เมื่อมีผู้นำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไปกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใด วิทยาศาสตร์ที่ว่านี้ก็สูญเสียดุลยภาพการเป็นวิทยาศาสตร์แต่กลายเป็นอุดมการณ์ที่มีที่มาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์แทน และลัทธิมาร์กซก็เป็นอุดมการณ์ในลักษณะนี้

ในบทนี้ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ในความหมายทั่วไป และความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์โดยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการ และความขัดแย้งกันของความหมายของมโนทัศน์เรื่องอุดมการณ์ในงานเขียนของอัลตุสแซร์ที่ปรากฏใน *TTFTF* และ *ORC* ความหมายและความจำเป็นของอุดมการณ์ตามแนวคิดของอัลตุสแซร์ค่อย ๆ เคลื่อนจากอุดมการณ์ในฐานะสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ด้วยกันใน *TTFTF* มาเป็นอุดมการณ์เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในฐานะของการสร้างผู้กระทำ โดยผ่านกระบวนการหักที่ทำให้ปัจเจกชนกลายเป็นผู้กระทำ ใน *ORC* ด้วยการหักนี้เองที่ทำให้การกระทำของมนุษย์มีคุณค่าและมีความหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์และอุดมการณ์อยู่ในฐานะคู่ตรงข้ามคือความคิดหรือจิตสำนึกใดที่เป็นอุดมการณ์ไม่สามารถเป็นอุดมการณ์ได้ ในทางตรงกันข้ามความคิดทางวิทยาศาสตร์สามารถกลายสภาพมาเป็นอุดมการณ์ได้ดังเช่นในกรณีของความคิดหรือทฤษฎีแบบมาร์กซิสม์ ในบทถัดเราจะนำเสนอความคิดเรื่องอุดมการณ์ในความหมายเฉพาะที่เป็นกรนำแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ในความหมายทั่วไปมาประยุกต์ในสังคมใดสังคมหนึ่งเพื่ออธิบายการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ๆ และการต่อสู้ทางชนชั้นที่จะเกิดขึ้น

